

„Elbűvölő, tragikus és megindító mű” – ezzel az igen megtisztelő véleménnyel illette Szasa Szokolov *Bolondok iskolája* című kötetét Vlagyimir Nabokov, miután az orosz irodalom egy lelkes amerikai pártfogója eljutatta hozzá a regény még a '70-es évek elején

írt, a Szovjetunióból talányos kerülőutakon kicsempészett kéziratát. Pedig az ifjú pályakezdők és feltörekvő kortársak előzékeny méltatása valószínűleg nem tartozott Nabokov legszívesebben űzött elfoglaltságai közé, hiszen a *Lolitával* világhírűvé vált orosz-amerikai szépirodalomtudvalevőleg még olyan – sokak által máig érinthetetlennek hitt –

klasszikusokról is előszeretettel nyilatkozott jóleső lenézéssel, mint Dosztojevszkij, Thomas Mann, vagy éppen Camus, hogy Freud munkásságának önefelelt ostromozását – regényeinek elmaradhatatlan vesszőparipáját – ne is említsük. Ezzel a néhány elismerő szóval azonban Nabokov – akinek őszülő fejét ez idő tájt már régóta a siker jól megérdemelt glóriája övezte – vélhetően nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Szokolov első kötete végül megjelenhetett az Amerikai Egyesült Államokban: először eredeti nyelven 1976-ban, majd alig egy esztendővel később angol fordításban. A *Bolondok iskolájának* alkotója ekkora már emigrált a Szovjetunióból, anélkül hagyva hátra hazáját, hogy akár egyszer is megpróbálkozott volna szűk baráti körben, szamizdatként terjesztett írásának ottani kiadásával. Szokolov ugyanis már a kezdetektől fogva meg volt róla győződve, hogy a regénye soha nem láthatna napvilágot a szocialista realizmus halottszürke égíse alatt. Nem tévedett: Nabokov tiltólistán szereplő műveihez hasonlóan a *Bolondok iskolája* is csak a szovjet éra végnapjaiban, 1989-ben jelhetett meg Oroszországban, nagyjából egy időben azzal, hogy szerzője két további regény – az 1980-ban megjelent, többek szerint lefordíthatatlan *Eb s ordas között*, valamint a magyarul olvasható, 1985-ös *Asztrofóbia* – megírását követően, a kínzó honvágtyól és az amerikai kultúra felszínességétől egyaránt űzve végül visszatért hazájába, másfél évtizeddel az önként vállalt száműzetést követően. Szokolov azóta is Oroszországban él, tudatosan kerülve a nyilvánosságot – bár szakmai berkekben sokan az orosz irodalom legjelentősebb élő írójaként, a posztmodern utánóztatatlan nyelvújítójaként tartják számon, ő évtizedek óta lényegében

Turi Márton 25

VILÁGGÁ KIÁLTOTT SZAVAK, AVAGY SKIZOFRÉN IMA A LÉTHE PARTJÁN

Szasa Szokolov:

Bolondok iskolája

már csak önmagának ír, a publikálás bármiféle komolyabb igénye nélkül, pusztán az alkotás örömeinek hódolva.

Olybá tűnik tehát, hogy Szokolov alakjától elválaszthatatlan egyfajta eredendő távolságtartás, a fennálló normák és elvárások ösztönös
26 figyelmen kívül hagyása, ami legtöbbször sokkal őszintébbnek mutatkozik, mint több – provokatív botrányhősként jóval szélesebb körökben befutott – pályatársának mára unalmas önisméltásba és hatásvadászatba fulladt lázadása. Ez az alkati idegenség, a kívülállóság állandósított tapasztalata értelemszerűen Szokolov rendkívül összetett, a hagyományos narrációs megoldásokat szinte kivétel nélkül mellőző – és ezzel olvasóját sokszor csaknem leküzdhetetlen akadályokkal szembesítő – írásművészetében is megmutatkozik, többek között már a *Bolondok iskolájának* alaphelyzetében is. A regény főszereplője-elbeszélője ugyanis egy gyengeelméjű kamasz, aki a „normális” emberektől gondosan elszigetelve egy értelmi fogyatékos gyerekek számára fenntartott intézmény diákjaként, a pokol derűs tornácának lakójaként éli kaotikus életét, elmélkedve mindenről, amit csak a szeme elé kerül – és amiből különleges memóriájában csak az marad meg, ami felkelti érdeklődését: „rossz az emlékezetünk, tudja, de ha valami megtetszik, azt rögtön megjegyezzük”. A névtelen – önmagára is többnyire csak „ez és ez a tanuló”-ként utaló –, skizofréniától szenvedő főhős kettéhasadt tudatának személyiségei egymást folyamatosan váltogatva és kiegészítve, egymással vitatkozva mesélik el az iskolában és a környékbeli nyaralótelepen szerzett élményeket és régmúlt emlékeket, miközben szerteágazó legendákat költenek környezetük aktuálisan szemlélt szegmense köré, újabb és újabb betéttörténetekkel gazdagítva feltartóztathatatlanul áramló beszédfolyamukat. Az átlagos szituációk és hétköznapi emberek a határtalan fantáziával bíró gyerek belső világába kerülve egy lenyűgöző magánmitológia részévé válnak, mágikus színezetet öltenek. Ennek egy remek példája a regény legelején felbukkanó idős postás, aki a fiú képzeletében már a misztikus „Küldőként” tekeri tovább széleseben biciklijét, mozgásba hozva ezzel a szovjet üdülőpark lomha mozdulatlanságát, megadva a kezdőlökést a 180 oldalon át bonyolódó történetnek: „A postás, mint mindig, nyugodtnak látszott, csak a szakála lengett a szélben a belé akadt tűlevelekkel, [...] mintha Mihejev nyaralóhelyek fuvallataitól körülhengett arca maga sugározná a szelet, és pontosan Mihejev az a bizonyos, akit a telepen a Szelet Küldő néven ismernek. Pontosabban szólva *nem ismertek*. Senki sem látta ezt az embert, lehet, nem is létezett egyáltalán.” Értelmileg rokkant, érzelmileg viszont nagyon is ép hősrünk egy olyan karneváli hangulatú, varázslatos fikciót teremt meg magának, amelynek falai között képessé válik megőrizni naiv ábrándjait, leküzdeni a – könnyed felszín alatt valójában nagyon is könyörtelen – minden napok kihívásait: a „kellemetlenségek területén” dolgozó hivatalnok apa

érzékletlenségét, az iskola szigorú igazgatójának szabályzatait, köztük a hallgatókat váltótípusú hordására kötelező „papucsrendszert”, a szabadelvű oktató, Pável Petrovics Norvégov halálát, valamint a szépséges tanárnőhöz, Véta Akatevához fűződő szerelmének reménytelenségét.

A *Bolondok iskolája* lényegét tekintve tehát az elveszett gyerekkor költészete, amelyben az örület az illúzióromboló valóságból egy boldogabbnak vélt világba történő menekülésként nyer „értelmet”. Ezt a sajátos védekezési mechanizmust egyébként a fiatal Szokolov testközelből is megtapasztalhatta, mikor 1965-ben úgy próbálta meg kicsapatni magát az Idegen Nyelvek Katonai Főiskolájáról, hogy holdkórosnak tette magát, éjszakánként hisztérikus nevetéssel és zokogással riogatva szobatársait: a szimuláció végül olyan meggyőzőre sikerült, hogy szerzőnket hónapokra beutalták a legközelebbi elmeegógyintézetbe. Az ott töltött – és a *Bolondok iskolájára* vélhetően ihletően ható – időszakról Szokolov később élete egyik legnagyobb szerűbb élményeként nyilatkozott, hiszen elmondása szerint a Brezsnyev-korszak (tudat)zavaros idejében számos remek emberrel lehetett találkozni az örültek házában. A szerzői életrajz eme sok szempontból beszédes epizódjához hasonlóan Szokolov első regényében is voltaképpen ürügként használja a patológiát, hiszen a szöveg célja egyértelműen nem az, hogy az elmebetegség hiteles látletét nyújtsa. A személyiségzavar itt sokkal inkább egy speciális írói eszköz, egyedülálló prózai potenciával rendelkező perspektíva: a kettős nézőpontból láttatva a valóság a főszereplő pszichéjéhez hasonlóan szétválk, a traumákat és csalódásokat tartogató realitás kódéből egy csodákkal és lehetőségekkel teli mágikus szféra emelkedik ki. Ennek az egész regényt átható dualitásnak a jegyében a történet szinte minden fontosabb szereplőjének felbukkan egy alakmása a jámbor kamasz csodás álmvilágban: a már említett postás például egyszerre Mihejev és Medvegyev, a falábú szomszéd-asszony, Sejna Trahtenberg az iskola tanulmányi vezetőjének, Tinbergennek az alteregója, míg a szabadság radikális igéjét tébolyult hallgatóságának apostolként hirdető Pável Norvégov időnként Saul Petrovicsként képviseli az elnyomó ideológiákat fenyegető változást.

Szokolov szépírói bemutatkozásában így nem csak a szent eszelős (jurgyivij) közismert, számtalan formában feldolgozott figuráját eleveníti fel, hanem az orosz irodalom egy hasonlóan gazdag kultúrtörténeti előzményekkel bíró tradícióját, a hasonmáság toposzát is megidézi. Érdemes megfigyelnünk, hogy a *Bolondok iskolájában* a doppelgänger funkciója éppen ellentétes azzal, ahogyan ez a hagyomány Nabokov regényeiben megjelenik: az alteregók felbukkanása itt nem a szereplők megismételhetőségét, csináltságát és ebből eredő lelki ürességét, morális sekélyességét hivatott ábrázolni. Szokolov

regényében a deperszonalizáció – minden ebből eredő konfliktus ellenére is – alapvetően pozitív tartalommal bír, ugyanis az individualitással együtt elhalványodnak az arra leselkedő legnagyobb veszélyek is: a kirekesztettség, a visszautasítás, de – ahogyan azt látni fogjuk – még a halál is. Nem
28 véletlen, hogy az egyéniség feláldozásának szimbolikus aktusa talán a regény egyik legemlékezetesebb, egyben kulcsfontosságú jelenete – ennek során a környékbeli folyón evező főhős olyannyira elmerül a külvilág szemlélésében, hogy környezetében mintegy feloldódva, egy meseszerű metamorfózis során virággá változik: „Én akkor nimfeává változtam, hosszú, aranyosbarna szarú, fehér vízililiommá, de így pontosabb: *részben* eltűntem egy fehér vízililiomban. [...] valami maradt. Megmaradt a vágy a korábbi önmagam után, s ha nem is tudtam felidézni, ki voltam eltűnésemig, éreztem, hogy akkor, azaz *addig* érdekesebben, teljesebben folyt az életem, és szerettem volna újra az a bizonyos ismeretlen, elfelejtett ez és ez lenni.”

A látomásos jelenet, amelyet követően az (addig önmaga számára is) ismeretlen diák a Nimfea Alba névvel ruhazza fel magát, érezhetően Narcissus történetére utal, egyúttal annak sajátos inverze is: míg ugyanis a mitológiai alak a jóslat szerint csak akkor kerülheti el a korai halált, „hogyha magát sosem ismeri meg”, addig Szokolov szeretetre méltó ütődöttje abban a pillanatban ébred valódi öntudatra – ezt a szimbolikus újjászületést a névadás említett gesztusa is erősíti –, amikor megpillantja szelektív emlékezetében tükröződő korábbi énjét. A *Bolondok iskolájának* galamblelkű féleszűje ezzel társul szegődik múltbéli önmagához, kettőjük többszólamú, egymást kizáró történetekből összeálló elbeszélése pedig egy olyan világot kreál, amelyben már nem egyetlen, abszolút érvénnyel bíró igazság uralkodik – a Nimfeává lett fiú tudatának vásznán bármi megjelenhet, akár negatívjával egyidejűleg is. Szokolov kedélyes őrültje kényszeres történetészövésével – „rosszul viseled a hosszas hallgatást [...] a tétlenséget, a csöndet” – nem egyszerűen csak hiányos emlékezetének szakadékait igyekszik áthidalni, hanem egyenesen az élet minden elképzelhető alternatíváját próbálja meg egyszerre felvonultatni, amelyek között így mindig fellelhető lesz a remény illékony, de még ebben a formájában is biztonságot jelentő lehetősége. Ennek a teljességre törekvő, egyszerre elkeseredett és játékos (szélmalom)harcnak a fényében válik igazán érthetővé a regény egyik visszatérő – vélhetően némi szexuális asszociációval is bíró – motívuma, miszerint a fiú ellenállhatatlan vágyat érez arra, hogy üres hordókat töltsön meg felszabadult üvöltésével: „Nem azért jöttem önhöz, hogy a hordóba kiabáljak, noha ebben a foglalatosságban is hajlamos vagyok magasabb értelmet látni, és soha nem mondok le a hordóba kiabálásról és addig fogom töltögetni kiáltásommal az üres terek ürességét, míg meg nem töltöm mindet, hogy ne fájjon gyötrelmesen.” Paradox módon tehát éppen a tudat széttördelése teszi lehetővé a kiegészítő iskola álmódozó

diákjának, hogy a létet azon eredendő egységében tapasztalja meg, amelyben a kibékíthetetlen ellentétek békésen megférnek egymás mellett. Ennek megfelelően a *Bolondok iskolájának* öntörvényű világában nincs abban semmi logikátlan és ésszerűtlen, ha a szabad lelkű Norvégov elhunytá után is lelkesítő szónoklatokat tart tanítványainak, miközben a regnáló hatalom szélkakas tartásáért (biztos, ami biztos) halálra ítéli a már megboldogult, de holtában is eleven oktatót.

29

Láthatjuk tehát, hogy a regény kettős narratívája, a Szovjetunió rögválóságát a csodával együtt láttató perspektívája az idő egy hasonlóan szokatlan és izgalmas szemléletét eredményezi. A *Bolondok iskolájának* időről alkotott koncepciója több filozófiai elgondoláshoz is visszavezethető, amelyek közül érdemes kiemelnünk Henri Bergson bölcseletét. A francia filozófus elképzelése szerint mikor az értelem az időt megszámlálható egységekre bontja, akkor voltaképpen csak a tér formáit vetíti ki rá, elvéve ezzel annak igazi, osztatlan természetét – ami Szokolov regényében remekül megfigyelhető, többek között abban, hogy az elbeszélő az idő mechanikus mérését kizárólag destruktív jelzőkkel illeti: „van-e a házban nagy, ütős falióra, számításaid szerint okvetlenül lennie kell, hogy az inga segítségével darabokra tördelje a szabadidőt”, „az aranyozott ingaóra ütemesen tördelte a nem létező időt”. A regény értelmi fogyatékos főszereplője nem képes az időt merev fogalmi kategóriák szerint megragadni, ezért annak természet-tudományos elképzelése, objektív és visszafordíthatatlan mivolta számára tökéletesen érvényét veszti. A gyengeelméjű diák az időt intuitív módon, folyamatosan (újja)születésben lévő élményként, szubjektív tartamként éli meg: „minden embernek saját, külön, senki máséhoz nem fogható életnaptára van”. Ennek következtében fejében összerosódnak a határok múlt, jelen és jövő között, felbomlik a napok kiszámítható láncolata: „S vajon egyáltalán következhetnek-e napok egymás után, ez valami költői ostobaság – a napok sora. Nincs semmilyen sor, napok jönnek, mikor melyiknek jut eszébe, de van, hogy több is egyszerre. És van, hogy sokáig nem jön nap. Akkor ürességben élsz, semmit sem értesz és nagyon beteg vagy.” Az idő hagyományos, egyirányú felfogásának helyébe az örök visszatérés mitologikus alapokon nyugvó eszméje lép, amit a bolond diák egy folyóiratban olvasott tanulmányhoz fűzött kommentárja is egyértelműsít: „Ha az idő hátrafelé halad, akkor minden rendben van, tehát Saul, aki már épp meghalt addigra, amikor a cikket olvastam, tehát Saul még *lesz*, vagyis eljön, visszatér – ő egészen előttünk van, ahogyan az el nem kezdett nyár, telve csodálatos vízililiomokkal.” A *Bolondok iskolájában* mindaz, ami volt, voltaképpen még csak eljövendőben van és vice versa. Ennek a képlekeny, megszokott irányából kizökkent időnek lélegzetelállító megtestesülése,

Új Forrás 2013/6 – Turi Márton: Világra kitalált szavak, avagy skizofrén ima a Léthe partján – Szasa Szokolov: *Bolondok iskolája*

ahogyan a fantasztikummal árnyalt szovjet nyaralótelepen a Léthe „vissza-
felé folyik” medrében – partján az önmagához beszélő bolond kamasszal, aki
skizofrén imájával létrehozta magának ezt a magával ragadó, szakadatlanul
átalakuló álomvilágot, benne a felejtés mitikus folyójával.

30 A *Bolondok iskolájának* ifjú félkegyelműje nem csak az idő,
hanem az őt övező külvilág megtapasztalását sem képes racionális ke-
retek, merev fogalmi regiszerek közé kényszeríteni. Bár a tudathasadásos fiú
környezetével szakadatlan interakciót folytat az élénk szemlélődés révén, ez
sokkal inkább egy felfokozott ösztönös percepció, mintsem irányított intel-
lektuális megértés. Hősünk szélesre tárja az érzékelés kapuit, amelyeken ke-
resztül sérült – ahogyan azonban azt láthattuk, éppen ennek a deficitnek
köszönhetően végtelenül szabad – tudatába beárad a világból mindaz, ami
a valóságot csak kategóriák és preconcepciók szerint látó elme számára job-
bára láthatatlan marad: „Senki sem képes megtanulni: az eső suhogását, a
mattiola illatát, a nemlét előérzetét, egy dongó röptét...” A magát Nimfeának
elnevező fiú az újszülött gyermek kíváncsiságával, a világába vetett ember
értetlenségével méri fel környezetét, a megnevezés ősi módszerével próbálva
csapásvonalakat kijelölni a körülötte örvénylő ismeretlenben: leltárt készít
a létről, felsorolja a felbukkanó dolgokat, ezek a spontán egymás mellé kerülő
– de szerzői oldalról valójában aprólékosan megkomponált – benyomások
pedig szerteágazó asszociációkat indítanak útjukra. A sokszor igen nehezen
követhető képzettársítások következtében a kiegészítő iskolás diák világának
akár legjelentéktelenebbnek tűnő kelléke is összetett jelentésre tehet szert:
ennek egy igen szép példája a Norvégovra utaló „kréta”, amely a legkülön-
bözőbb szituációkban felbukkanva idővel nem csak a halál és a félelem szim-
bólumává lesz, hanem még külön háttértörténetre is szert tesz: szó esik
ugyanis egy Kréta nevű községről, amelynek lakói az említett anyagot bá-
nyásszák, fehér krétaházakban laknak, krétabetegségben elhunyt halottaik
nyughelyeit pedig krétából készült sírok jelzik.

A valóság és az idő körvonalait elmosó, a narrátor identitását és az
elbeszélés jelenét állandóan változtató regény szétfolyó világát tehát egy ösz-
szetett motivikus háló tartja valamelyest egyben, amelyre ha nem figyel fel
időben a gyanútlan érdeklődő, úgy jó eséllyel arra kárhozzatik, hogy maga
is holdkórosként kóvályogjon *Bolondok iskolájában*. A már így is tekintélyes
kihívásoknak kitett olvasó dolgát azonban tovább nehezíti, hogy ez a komp-
likált asszociációs struktúra nem csak a képzettársítás vizuális síkján műkö-
dik, hanem egy verbális – és az egyébként élvezetes magyar fordításban
óhatatlanul csorbuló – szinten is, a szavak saját logikája és ritmusa mentén
is zajlik. A megszámlálhatatlan irodalmi és történelmi utalást magában rejtő,
érdemi cselekménnyel szinte nem is rendelkező szövegfolyam dallamában el-
merülve gyakran érezhetjük úgy, hogy már nem is a skizofrén tanuló hangját

halljuk, hanem maga a nyelv az, aki beszél. A logosznak ez a bibliai felhangokkal bíró önálló áramlása remekül megmutatkozik abban, ahogyan a regényben először felbukkan a szeretett nő ideája: az álmodozó diák egy északi vasútvonalhoz (szevernaja vetka) kapcsolódó állomás leírása közben figyel fel egy akácfa ágára (vetka akacii), amiből végül – mintegy megfordítva a főhős említett metamorfózisát – a szépséges tanárnő neve, Véta-Vétka (a „fényes” jelentéssel bíró Svetlána becézett alakja) virágzik ki. Az ilyen és ehhez hasonló megoldások alapján a *Bolondok iskoláját* joggal tekinthető a mágikus, teremtő erővel bíró szó krónikájának, amelyben a lét nyelvi megragadásának reflektált vágya, a megnevezés tétje már a legelső sortól kezdve kitüntetett jelentőséggel bír: „Így, de mivel is kezdjem, milyen szavakkal?” A kíméletlen valóság töredékei az ürességbe kiáltott szavakon keresztül, a nyelvben történő (újra)alkotás révén válhatnak csak a fiú mesterségesen felépített mennyországának alapelemeivé, amiből viszont az is következik, hogy kényszeresen beszélő főszereplő sokszínű világának határait időnként meg-megtorpanó nyelvének határai jelölik ki – aki ezért okkal retteg az öntudatlanság nemlétét jelentő elnémulástól. Szerencséjére azonban a kötet vége felé, mielőtt még a történet folytatásához szükséges szavak elfogynának, hirtelen megjelenik a – jelenlétét már korábban is sejtető – „szerző”, hogy kivezesse elesett hősét az általuk közösen létrehozott regényből, aki ezt azzal hálálja meg, hogy a végéhez érkezett könyvnek a *Bolondok iskolája* címet javasolja.

A kötetnek ez a hamisítatlanul posztmodern lezárása, az írói avatár váratlan felbukkanása voltaképpen csak egyértelműsíti azt, amit a figyelmes olvasó vélhetően már korábban is gyanított, miszerint a megkettőzött, hasonmásokkal benépesített regényvilágban bók-lászó skizofrén fiú elsősorban nem önmagának, hanem a könyv alkotójának az alteregója. Szokolov megrázó szépségű regényével annak álmodozó főszereplőjéhez hasonló démiurgoszként, a szó mágiájával teremt egy egyszerre meseszerű és tragikus, szórakoztató és elgondolkodtató művészi fikciót, amelynek alapjai valahol ugyan a minket övező valóságban rejtőznek, attól azonban radikálisan el is különül – korlátait egyedül az alkotói fantázia szabja meg. Ez a művészet önállóságát hirdető ars poetica vélhetően persze nem indította meg a velejéig átideologizált szovjet irodalom felett őrködő cenzorokat, akikhez vélhetően azért eljutott a nyugaton megjelent kötet, és akiknek bizonyára nem okozott felhőtlen élményt egy olyan történetben elmerülni, amelyben még a gubacs keletkezési okának hangoztatásáért is hosszas börtönök járhatnak. A *Bolondok iskoláját* gyakran értelmezik a szovjethatalomról mondott vádbeszédként, ami abból a szempontból kétségtelenül megalapozott, hogy a regény vidám hangvétele

mögött ott bujkál annak hol határozottan kimondott, hol csak finoman sejtetett félelme, miszerint az örület felforgató öntörvényűségét elnyomó iskola fikatív falai voltaképpen Oroszország nagyon is valóságos határai. Részben erről is szól a regény egyik felejthetetlen jelenete, a rebellis Norvégov

32 egyik példabeszéde: a történet egy sivatagban bolyongó ácsról szól, aki utolsó szögét és deszkáit felhasználva egy keresztet készít, amikor is ismeretlenek felajánlják neki, hogy további alapanyagokért cserébe segítsen egy rab megfeszítésében – az ács vállalja a feladatot, és már csak a haldokló férfitől tudja meg: önmagát feszítette keresztre. A *Bolondok iskoláját* kizárólag a Szovjetunió parodisztikus vonásokkal színesített kritikájára redukálni azonban megbocsáthatatlan könnyelműség volna – Szokolov ugyanis nem az a szerző, aki a kollektív emlékezet kincsekkel teli tárnamélyébe leereszkedve csak az éppen fennálló történelmi viszonyok múltó bírálólatára beváltható aprópénzt lenne képes a felszínre hozni. A rendkívül komplex, számos intellektuális kihívást nyújtó – cserébe viszont többszöri újraolvasást igénylő – regény tulajdonképpen időtlen emberi érzésekről és elemi tapasztalatokról szól: az első szerelemről, egy szeretett személy haláláról, a társaság állandó kereséséről és a magány fájdalomáról. Szasa Szokolov lenyűgöző, méltán az új orosz irodalom egyik alapműveként számon tartott regénye végső soron arra figyelmeztet minket, hogy ha életükből perifériára szorítjuk mindazt, ami irracionális, úgy – az említett példázatban szereplő ácshez hasonlóan – visszavonhatatlanul odaszegezzük magunkat demisztifikált, lélektelenné tett mindennapjaink viselhetetlen keresztjéhez. (*Fordította: Haffner Rita. Napkút Kiadó, Bp. 2009*)